

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**SMETNJE I POREMEĆAJI:
FENOMENOLOGIJA,
PREVENCIJA I TRETMAN**
deo I

Priredile
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

BEOGRAD 2010

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

*Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i
tretman
deo I*

*Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment
Part I*

Priredile / Edited by
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

Beograd / Belgrade
2010

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i tretman deo I***

Za izdavača:

Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici:

Prof. dr Jasmina Kovačević, doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor:

- Prof. dr Mile Vuković,
- Prof. dr Snežana Nikolić,
- Prof. dr Sanja Ostojić,
- Prof. dr Nenad Glumbić,
- Prof. dr Aleksandar Jugović,
- Prof. dr Branka Eškirović,
- Doc. dr Nada Dragojević,

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju

- Prof. dr Pejo Đurašinović, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banja Luci
- Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Sofia University "St. Kliment
Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education,
Bulgaria
- Dr Zora Jačova, University "St. Cyril and Methodius",
Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and
Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty,
Slovenia
- Dr Isabel Maria Martin Monzón, University of Sevilla, Spain
- Dr Isabel Trujillo Pozo, University of Huelva, Spain
- Dr Philip Garner, The University of Northampton
- Dr Maria Elisabetta Ricci, Univerzitet "La Sapienza", Rim,
Italija
- Dr Vlasta Zupanc Isoski, Univerziteti klinički centar, Ljubljana

Recenzenti:

Štampa:

„Akademija“, Beograd

Tiraž: 350

*Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i
rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju
edicije: Radovi i monografije.*

*Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 29.6.2010. godine,
Odlukom br. 3/59 od 2.7.2010. godine, odobrilo je štampu Tematskog zbornika
"Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman", deo I.*

ISBN 978-86-80113-98-2

**EDITION:
PAPERS AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment Part I

- For the Publisher:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean
- Editors:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD
Asst Prof. Vesna Vučinić, PhD
- Editorial Board:**
- Prof. Mile Vuković, PhD
 - Prof. Snežana Nikolić, PhD
 - Prof. Sanja Ostojić, PhD
 - Prof. Nenad Glumbić, PhD
 - Prof. Aleksandar Jugović, PhD
 - Prof. Branka Eškirović, PhD
 - Asst Prof. Nada Dragojević, PhD
- University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation
- Prof. Pejo Đurašinović, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka
 - Asst Prof. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
 - Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
 - Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
 - Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
 - Isabel Maria Martin Monzon, PhD, University of Sevilla, Spain
 - Isabel Trujillo Pozo, PhD, University of Huelva, Spain
- Reviewers:**
- Philip Garner, PhD, The University of Northampton
 - Maria Elisabetta Ricci, PhD, University "La Sapienza", Rome, Italy
 - Vlasta Zupanc Isoski, PhD, University Medical Centre, Ljubljana

Printed by:
"Akademija", Belgrade
Number of copies: 350

Scientific Council of the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, decided to release the edition Papers and Monographs (Decision no 3/9 from 8th March 2008).

Scientific Council of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, approved the printing of Thematic Collection of Papers: Disabilities and Disorders: Phenomenology, Prevention and Treatment Part I at its regular session on 29th June 2010 (Decision no 3/59 from 2nd July 2010).

ISBN 978-86-80113-98-2

UPOZNAJ, PA SUDI: STAVOVI I KORELATI STAVOVA STUDENATA FAKULTETA ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU PREMA OSOBAMA S OMETENOŠĆU

Nada Dragojević, Ivona Milačić-Vidojević, Nataša Hanak, Tatjana Mentus
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Istraživanje je imalo za cilj ispitivanje strukture i korelata stavova prema osobama s ometenošću. Na uzorku od 313 studenata prve godine Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju ($\bar{X}=283$; $M=30$) primenjena je poluprojektivna revidirana Multidimenzionalna skala za ispitivanje stavova prema ometenima (Multidimensional Attitude Scale; MAS; Findler, Vilčin-ski & Verner, 2007). MAS ima subskale za emocionalnu, kognitivnu i bihej-vioralnu komponentu stavova.

Eksplorativna faktorska analiza uz Promaks rotaciju faktora ukazuje na složenu strukturu ovih subskala. Ekstrahovana su po dva faktora za svaku subskalu. Subskala Emocije uključuje dve glavne komponente koje obuhva-taju dve grupe negativnih emocija, nazvane negativne emocije 1, tj. emocije koje blokiraju ponašanje približavanja i negativne emocije 2, koje vode iz-begavanju ometene osobe. Na subskali Kognicija izolovane su komponente nazvane zbunjujuće misli, tj. misli koje blokiraju ponašanje približavanja i pozitivne misli, koje vode ponašanju približavanja. Na subskali Ponašanje izolovane su komponente koje smo nazvali ponašnje približavanja i ponašanje izbegavanja.

Pokazalo se da je poznavanje ometene osobe najbolji prediktor osećanja, kognicija i ponašanja koje kod ispitanika izaziva prisustvo ometene osobe. Nađene su razlike prema polu ispitanika na faktorima subskale Emocija i u odnosu ispitanika prema ometenim osobama različitog pola.

Rezultati nedvosmisleno upućuju na to da je na nivou društva u celini potrebno promovisati kontakt sa ometenim osobama. Potrebna su dalja istraživanja radi otkrivanja eventualnih razlika u stavovima u odnosu na studente završnih godina studija, u odnosu na studente drugačijih profesio-nalnih opredeljenja i u odnosu na opštu populaciju.

Ključne reči: stavovi prema osobama s ometenošću, multidimenzionalni pristup, struktura stavova

1. UVOD

Duboko ukorenjeni psihološki i sociološki mehanizmi dovode do pojave predrasuda prema marginalnim grupama. Istraživanja su konzistentno ukazivala na to da brojne sociodemografske, iskustvene i varijable ličnosti, zajedno sa socijalnim okruženjem u kome se interakcija odvija i faktorima vezanim za samu ometenost (vidljivost, oblik i težina ometenosti) u velikoj meri utiču na interakciju između neometenih osoba i osoba s ometenošću (Antonak & Livneh, 2000). Stoga su se istraživanja stavova prema ometenima kretala u nekoliko pravaca.

1.1. Pregled relevantnih istraživanja

Jedna grupa istraživanja usredsredila se na potragu za sociodemografskim korelatima stavova prema ometenima.

Kad je reč o uticaju pola na stavove prema ometenima, može se reći da su rezultati istraživanja nekonzistentni. Dok se u jednoj grupi studija pol pokazao kao značajna varijabla, u drugima nije. U prvim, pokazano je da devojčice i žene imaju pozitivnije stavove prema ometenima (Eses et al., 1993; Hanak i Dragović, 2002; Čen et al., 2002; Budiš, 2004; Rajs, 2009), dok u drugim studijama nisu dobijene značajne razlike (Stanimirović, 1986; Radoman, 1995, Choi & Lam, 2001) ili su dobijeni rezultati po kojima su muški ispitanici (studenti) ispoljili pozitivnije stavove (Matejić-Đuričić i Đuričić, 2007). Primenivši multidimenzionalnu skalu stavova Findler i dr. (Findler, Vilchinsky, Werner, 2007) nalaze razlike između muških i ženskih ispitanika samo u akcionoj komponenti stava prema ometenima. Isti autori (Findler et al., 2010) nalaze da, barem u pogledu kognitivne dimenzije, žene imaju pozitivnije stavove prema telesno invalidnim osobama nego muškarci i da pri iznenadnom susretu s ometenom osobom ispitanici (studenti) ispoljavaju više stresnih, uznemirujućih emocija, ali više pozitivnih kognicija i manje ponašanja izbegavanja nego pri iznenadnom susretu s nepoznatom neometenom osobom.

Kod ispitivanja promena u stavovima prema ometenima s uzrastom, nađeno je (Deal, 2003) da se već na uzrastu od 6-7 godina formiraju klice negativnih stavova (na primer sažaljenje), dok se socijalno distanciranje razvija na kasnijem uzrastu (Dyson, 2005). Takođe, deca u početnim razredima školovanja statistički značajno češće pripisuju termin „ružan“ ometenim nego neometenim osobama (Hodkinson, 2007).

Prilikom istraživačkih pokušaja da se odrede najefikasnije strategije promene stavova prema ometenima najčešće je ispitivan značaj znanja o i kontakta s ometenima. Kao rezultat, pokazalo se da su pozitivniji stavovi negovateljica, kao direktnih učesnika u radu sa ometenima, kao i studenata specijalne edukacije i rehabilitacije, u odnosu na opštu populaciju (Gething, 1992; Ryce, 2009). Antonak (Antonak, 1981) nalazi da kod studenata kao ispitanika najveći deo varijanse u stavovima prema ometenima nosi intenzitet kontakata sa ometenima. Au i Han (Au & Han, 2006), pored intenziteta, kao značajan navode i faktor kvaliteta kontakata sa ometenima, zavisno od vrste kontakata sa ometenima (negovatelji, fizioterapeuti, radni terapeuti, socijalni radnici).

U istraživanjima socijalne distance prema ometenima pokazalo se da prethodni kontakti s ometenima ne jačaju spremnost ulaženja u bliske odnose s ometeni-

ma (zabavljanje ili brak), iako stavovi postaju pozitivniji. (Chen et al., 2002). Takođe, istraživanja (Hodkinson, 2007) ukazuju na postojanje negativnih stavova učenika prema ometenima kako u školama u kojima učenici nisu imali kontakte sa ometenima, tako i u školi u kojoj su imali takve kontakte. U jednom istraživanju (Matejić-Đuričić i Đuričić, 2007) nađena je negativna povezanost prethodnih kontakata s ometenima i stepena pozitivnosti stava kod studenata pomažućih profesija.

U istraživanjima povezanosti između pojedinih varijabli ličnosti i pozitivnosti/negativnosti stavova prema ometenima nađeno je da su negativni stavovi povezani s nižim samopoštovanjem (Deal, 2003; Findler et al., 2007) i s jačom socijalnom anksioznošću (Budiš, 2004). Findler i sar. (2007) takođe nalaze da je varijabla samocenjenja jače povezana s kognitivnom komponentom stava prema ometenima kod muških nego kod ženskih ispitanika.

Jedna linija istraživanja ispituje kroskulturalne razlike u stavovima prema ometenima (Chen et al., 2002; Hampton & Xiao, 2007; Choi & Lam, 2001). Poređenje odgovora američkih i kineskih (Tajvan, Hong kong) studenata pokazuje pozitivnije stavove američkih studenata, što Hampton i Ksiao (Hampton & Xiao, 2007) pokušavaju da objasne razlikama u sistemu stavova, vrednosti i verovanja u kolektivističkoj nasuprot individualističkoj društvenoj orijentaciji.

Još jedan nalaz ovih istraživanja ukazuje na razlike u stavovima studenata prema različitim kategorijama ometenosti. Kineski studenti su, naime, ispoljili pozitivnije stavove prema telesno ometenim osobama nego prema intelektualno ili mentalno ometenima (Hampton & Ksiao, 2007). Nalaz o jačoj stigmatizaciji intelektualno i mentalno ometenih navodi i Dil (Deal, 2003). Hodkinson (Hodkinson, 2007) nalazi da će deca (osnovnoškolskog uzrasta) pre da se prijatelje s detetom u kolicima nego sa slepim detetom ili s detetom koje se kreće pomoću stalka za hodanje. Još jedno istraživanje ukazuje na to da postoje razlike u stavovima prema pojedinim kategorijama ometenih i kod studenata specijalne edukacije i rehabilitacije, od najmanje negativnih prema populaciji gluhih, preko nešto negativnijih prema paralizovanim osobama do najnegativnijih prema intelektualno ometenima i prema osobama sa poremećajima u ponašanju (Tur-Kaspa et al., 2000). Takođe, odgovori roditelja ometene dece različitih kategorija ukazuju na to da su reakcije uže socijalne sredine (komšija) negativnije na intelektualno i mentalno ometenu (autističnu) nego na slepu, gluvu i telesno invalidnu decu (Dragojević, 2007; Dragojević i sar., 2009). Ovakvi nalazi nameću potrebu za utvrđivanjem mogućih različitih oblika reagovanja na različite vrste ometenosti.

Jedan od metodoloških problema u ispitivanju stavova prema ometenima jeste problem socijalne nepoželjnosti negativnih stavova prema ometenima. Stoga, postavljanjem direktnih pitanja možemo da dobijemo lažno pozitivnu sliku stavova prema ometenima, s obzirom na čovekovu potrebu da se, svesno i nesvesno, prikaže u što povoljnijem svetlu, da pred javnost iznese svoj idealizovani psihološki lik. Neki pokušaji da se ova zamka izbegne idu u pravcu formulisanja u manjoj ili većoj meri indirektnih i projektnih pitanja. U studiji izvedenoj u Srbiji, sa studentima kao ispitanicima (Glumbić i sar., 2009), nađeno je da nema razlika između studenata u stepenu prihvatanja socijalno poželjnih odgovora, tako da ova varijabla ne može da dovede do sistemskih razlika u stavovima.

Druga metodološka zamerka ide u pravcu postavljanja pitanja validnosti jednodimenzionalnih skala stavova. Novija istraživanja zagovaraju pristup stavovima preko dimenzija, kognitivne, emocionalne i bihevioralne, našavši različit stepen pozitivnosti/negativnosti stava po pojedinim dimenzijama. Nalaz nekih istraživanja (Findler et al., 2007) da postoje razlike u stepenu razvijenosti pojedinih komponenti stava ima i praktične implikacije, jer ukazuje na koju se dimenziju stava treba usmeriti u pokušajima da se oni promene. Prema nalazima ovog istraživanja, negativnost stavova prema ometenima najviše se ispoljava u kognitivnoj komponenti, nešto manje u emocionalnoj i najmanje u bihevioralnoj komponenti. Prema autorima, ometeni opažaju ovu nesaglasnost između otvorenog ponašanja i duboko ukorenjenih misli i osećanja, što stvara doživljaj neautentičnosti interakcije.

2. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje se bavi utvrđivanjem strukture i valence stavova prema osobama s ometenošću i njihovih korelata iz domena sociodemografskih odlika i iskustva s ometenim osobama kod studenata Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

3. HIPOTEZE

1. Očekujemo da će faktorska struktura stavki skale MAS odgovarati originalno izdvojenim faktorima (Findler et al., 2007).
2. S obzirom na protivrečnost rezultata prethodnih istraživanja o uticaju varijable pola na stavove prema ometenima pretpostavljamo da ne postoje razlike u ovim stavovima između muškaraca i žena (Eses et al., 1993; Hanak i Dragojević, 2002; Čen et al., 2002; Budiš, 2004; Rajs, 2009; Stanimirović, 1986; Radoman, 1995; Choi & Lam, 2001; Matejić-Đuričić i Đuričić, 2007).
3. Kako ne postoje rezultati prethodnih studija koji govore o uticaju pohađanja određenih grupa studija specijalne edukacije i rehabilitacije polazimo od pretpostavke da ne postoje razlike u stavovima prema ometenima studenata različitih studijskih grupa.
4. Na osnovu rezultata prethodnih istraživanja u kojima se naglašava značaj kontakta s ometenom osobom (Gething, 1992; Ryce, 2009), očekujemo da ćemo pronaći statistički značajno pozitivnije stavove prema ometenima kod ispitanika koji su imali kontakt s ometenom osobom nego kod ispitanika bez prethodnih kontakata.
5. U saglasnosti s nalazom da su studenti specijalne edukacije i rehabilitacije ispoljili pozitivnije stavove prema ometenima u odnosu na stavove pripadnika opšte populacije (Antonak, 1981), očekujemo da će naši ispitanici ispoljiti više pozitivnih nego zbunjujućih kognicija, više mešovitih, negativnih emocija 1 nego nedvosmisleno negativnih emocija 2 i da će u ponašanju ispoljiti više tendencija približavanja nego tendencija izbegavanja prilikom susreta s ometenom osobom.

4. METODOLOŠKI ASPEKTI ISTRAŽIVANJA

4.1. Uzorak i procedura

Uzorak čine studenti prve godine Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju koji su popunili upitnik na vežbama iz kursa Uvod u opštu psihologiju. Uzrast studenata kreće se od 18 do 32 godine ($AS = 19.43$; $SD=1.52$). Uzorak studenata ima neravnomernu polnu raspodeljenost ($\chi^2(1)=204.502$; $p<0.0001$), što je i karakteristika ukupne studentske populacije ovog Fakulteta. Tako smo u ovoj studiji ispitali 283 studentkinja i 30 studenata. Studijske grupe na FASPER-u su smerovi za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju gluvih i nagluvih osoba (u tabelama označen kao surdo), osoba sa oštećenjem vida (tiflo), osoba sa motoričkim poremećajima (somato), osoba sa teškoćama u mentalnom razvoju (oligo), smer za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja (prevencija) i logopedija (v. tabela 1). Socijalno-demografske odlike ove grupe, procenjene preko obrazovanja njihovih roditelja, dobro podražavaju karakteristike opšte populacije u Srbiji. U ovom uzorku 62% je očeva ispitanika je sa nižom, naspram 35,8% sa višom i visokom stručnom spremom. 70% ispitanika potiče iz porodičnog okruženja u kojima je majka niže stručne spreme, naspram oko 30% ispitanika kojima su majke višeg i visokog obrazovanja. Kao što se može videti, većina ispitanika potiče iz porodice u kojima su roditelji niže stručne spreme. Blizu polovine ispitanika popunjavalo je skalu u kojoj se ispituje stav prema ometenoj muškoj, dok je ostala polovina popunjavala verziju skale u kojoj se ispituje stav prema ometenoj ženskoj osobi. Većina ispitanika je izjavila da je imala kontakt sa ometenom osobom, dok manji procenat ispitanika iz uzorka ima ometenu osobu u porodici.

Tabela 1 - Struktura uzorka

Varijable	Frekvencija	Procenat	
Smer studija	Oligo	45	14,4
	Logopedija	96	30,7
	Prevencija	109	34,8
	Surdo	27	8,6
	Tiflo	17	5,4
	Somato	17	5,4
Poznaje ometenu osobu	Ne	70	22,4
	Da	243	77,6
Ima ometenu osobu u porodici	Ne	287	91,7
	Da	26	8,3
Forma vinjete	Muška forma	122	39
	Ženska forma	191	61
Uzorak	Ukupno	313	100

4.2. Instrumenti

Upitnik o sociodemografskim podacima uključivao je za sve ispitanike pitanja o polu, godinama starosti, poznavanju osoba s ometenošću, pitanje o tome da li u užoj porodici imaju osobu s ometenošću, pitanja o studijskoj grupi koju ispitanik pohađa, te o stepenu obrazovanja majke i oca.

Revidirana Multidimensional Attitudes Scale Toward Persons With Disabilities – MAS (Findler et al., 2007) poslužila je za procenu stavova prema osobama s ometenošću. Originalni instrument je multidimenzionalna poluprojektivna indirektna tehnika koja se sastoji od tri subskale, za ispitivanje afektivne, kognitivne i bihevioralne komponente stava (Findler et al., 2007). Subskala koja se odnosi na afekte sadrži stavke (16 stavki) koje se odnose na prijatne ili uznemirujuće emocije i one koje podstiču ili inhibišu ponašanja približavanja ometenim osobama. Subskala kognicija (10 stavki) pokušava da utvrdi mišljenja ispitanika o interakciji sa ometenima, o valenci ovih mišljenja i o njihovoj usmerenosti (ka sebi ili ka drugima). Stavkama skale ponašanja ispituje se (8 stavki) postojanje tendencije približavanja ili tendencije izbegavanja ili bekstva iz situacije susreta s ometenom osobom.

Kroz vinjetu sa socijalniom scenarijom, u kome se jedna osoba iznenada stavlja u situaciju neposrednog susreta s osobom korisnikom invalidskih kolica, od ispitanika se traži da od ponuđenih alternativa odabere šta bi imaginarna osoba razmišljala, osećala i radila (i s kojom verovatnoćom) kada bi se našla u takvoj situaciji. Smatra se da je na taj način zadovoljena pretpostavka identifikacije sa imaginarnom osobom i projekcije sopstvenih misli, osećanja i pretpostavljenih akcija. Odgovori ispitanika beleže se na petostepenoj skali Likertovog tipa. Takođe, odgovori na takvoj, multidimenzionalnoj skali mogli bi, pretpostavili smo, da ukažu na korelaciju između komponenti ispitivanih stavova.

Faktorskom analizom originalne MAS skale (Findler et al., 2007) izolovana su tri umereno povezana (opsega od $r=0.23$ do 0.41), ali distinktivna faktora, koji su objašnjavali 47,5% totalne varijanse. Svaka od tri subskale ima visoku pouzdanost. Kriterijumsku validnost MAS skale potvrđuje visoka korelacija afektivnog i bihevioralnog faktora s instrumentom potvrđene validnosti (ATDP, Attitude Toward Disabled Persons Scale; Yuker et al., 1966).

Prilikom prevodenja instrumenta ukazale su se izvesne teškoće koje su zahtevale reviziju instrumenta i to kroz dve vrste intervencija: intervenciju u samom stimulus materijalu skale i u proceduri i intervencije u ponuđenim odgovorima.

Najznačajnija revizija instrumenta odnosi se na dopunu MAS skale novim vinjetama. Naime, istraživanja pokazuju da postoje razlike u stavovima i u socijalnoj distanci prema osobama s različitim vrstama ometenosti (Tur-Kaspa, Vajsel & Most, 2000; Deal, 2003; Hodkinson, 2007; Dragojević, 2007; Dragojević i sar., 2009), pa je odlučeno je da se izvornoj vinjeti u kojoj se pojavljuje osoba u invalidskim kolicima, pridodaju još dve vinjete, analognog sadržaja i s istim načinom procene, u kojoj će se procenjivati reakcije prema osobama sa sezornim oštećenjima (prema slepoj osobi), odnosno prema osobama s intelektualnom ometenošću (prema osobi s Daunovim sindromom).

Drugo, u našem istraživanju zadatak ispitanika bio je da odaberu misli, osećanja i aktivnosti koje bi se pojavile kod jednog para (muškarca i žene), umesto kod jedne osobe, kao u originalnom instrumentu, prilikom neočekivanog neposred-

nog kontakta s ometenom osobom. Pretpostavka je da će svaki ispitanik lakše naći svoj uzor za identifikaciju (prema polu) i da će proces projekcije biti olakšan (s obzirom na podeljenu odgovornost).

Druga grupa intervencija nastala je prilikom prevođenja ponuđenih odgovora za subskele. Kod prevođenja na srpski jezik došlo je do preklapanja između termina (npr. napetost i nervoza, ili opuštenost i smirenost) na subskali emocionalne komponente stava, pa smo smatrali da je bolje da se odabere jedan nego da se dobiju redundantne stavke. Smatrali smo takođe da neke očekivane emocionalne reakcije nisu predviđene skalom (npr. zbunjenost, suzdržanost i nezainteresovanost).

U subskali koja se odnosi na kognitivnu komponentu stava sažete su u jednu dve stavke sa redundantnim sadržajem, a dodate su stavke u kojima kognitivna procena ima neutralan karakter.

Pošto treća subskala procenjuje bihejvioralnu komponentu stava, podrazumeva se da dijapazon ponuđenih reakcija treba da bude situaciono specifičan, tj. da odgovara situaciji opisanoj u vinjeti. Situacija u jednoj od dve nove vinjete, sastavljene za revidiranu verziju instrumenta, je replika prve vinjete. Međutim, u poslednjoj vinjeti promenjeno je okruženje u kojem se dešava priča, pa smo stavke subskala neznatno modifikovali tako da budu što prikladnije opisanim situacijama. U sve tri vinjete dodate su stavke koje opisuju prosocijalno ponašanje, prikladno za datu situaciju.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

5.1. Faktorska analiza

Izvorna verzija skale za multidimenzionalnu procenu stavova prema ometenosti ima tri subskele. One procenjuju emocionalnu, kognitivnu i bihejvioralnu komponentu stava. Analizom glavnih komponenti ispitali smo unutrašnju strukturu revidirane skale. U analizu su ušle stavke svih subskala, za sve tri vinjete, što čini ukupno 98 stavki. Adekvatnost uzorkovanja, izražena preko Kajzer-Majer-Olkinove mere iznosi .928. Dvadeset jedna glavna komponenta ima svojstvenu vrednost veću od 1 i one objašnjavaju ukupno 63% ukupne varijanse. Osam komponenti ima svojstvenu vrednost veću od 2, a prema Katelovom *scree* testu preporučilo bi se zadržavanje prvih šest komponenti. One objašnjavaju ukupno 42.455% varijanse. Rezultati faktorske analize pokazali su da struktura faktora ne odgovara pretpostavljenoj, te su se na izdvojenim faktorima našle zajedno stavke emocija, ponašanja i kognicija. Pregledom sadržaja strukture komponenti zaključeno je da nema dovoljno indikacija za pretpostavku o tome da instrument ispituje tri glavna predmeta merenja, i to emocionalnu, kognitivnu i bihejvioralnu komponentu stavova prema ometenosti. Deluje da su ove komponente integrisane i organizovane na drugačiji način: da postoje sklopovi izvesnih osećanja, misli i odgovarajućih reakcija na nivou ponašanja koji se javljaju u susretu s osobama s ometenošću.

Ovaj nalaz je proveren tako što je urađena analiza glavnih komponenti za svaku vinjetu posebno. Dobijeni su podudarni rezultati sa rezultatima analize na nivou cele skale. Prva komponenta uključuje negativne emocije kao što su odboj-

nost, nelagodnost i nezainteresovanost, zbunjujuću kognitivnu procenu (pitam se šta očekuje od mene, biće mi zahvalan/a ukoliko počnem razgovor, plašim se da ga/je nečim ne povredim) i reakcije udaljavanja i izbegavanja (otići će, čitaće novine, neće započeti razgovor, neće osobi ništa ponuditi...). Druga komponenta uključuje set negativnih osećanja drugačije prirode. To su, pre svega, osećanje bespomoćnosti, zbunjenost, napetost i potrešenost. Kognicije u sklopu ove komponente su zapitanost o očekivanjima osobe s ometenošću, procenjivanje o tome da li osoba želi da uđe u interakciju i zabrinutost u vezi toga da se ometena osoba ne povredi nekom nezgrapnom reakcijom. Bihevioralna komponenta stava je slabo zastupljena.

Pošto smo zaključili da unutrašnja struktura revidiranog instrumenta ne odgovara pretpostavljenoj, smatrali smo da ne bi bilo korisno u daljoj primeni ove skale upotrebljavati sumativne skorove na skalama. Odlučeno je da se istraži i struktura svake od subskala MAS. U narednom tekstu biće prikazani rezultati dobijeni faktorskom analizom na svakoj subskali posebno.

Primenom analize glavnih komponenti sa *promax* rotacijom faktora na subskali emocija sa sve tri vinjete izdvojena su dva faktora. Prva glavna komponenta objašnjava 24,973% varijanse, dok zajedno objašnjavaju 33,447% varijanse. Kajzer-Majer-Olkinova mera adekvatnosti uzorkovanja je 0.888. U tabeli 1 dat je prikaz matrice sklopa dva faktora skale emocija.

Tabela 2 - Matrica sklopa skale emocija

	Faktori	
	Negativne emocije 1	Negativne emocije 2
Potrešenost	0,685	
Sažaljenje	0,646	
Napetost	0,609	
Zbunjenost	0,578	
Nelagodnost	0,561	
Osećanje bespomoćnosti	0,537	
Odbojnost		0,752
Nezainteresovanost		0,663
Osećanje krivice		0,422

Kada je u pitanju subskala emocija odlučeno je da se izbace dve emocije vedrina i opuštenost jer nisu u korelaciji s drugim emocijama, odnosno korelacije su niske i negde pozitivne, negde negativne. Izgleda da dve navedene pozitivne emocije ne hvataju ključne emocije za prosocijalno ponašanje.

Dve izdvojene komponente koje smo zadržali zasićene su stavkama koje upućuju na negativne emocije, na emocije koje imaju neprijatan emocionalni ton (v.tab.2). Prvi faktor je zasićen stavkama kao što su: potrešenost, osećanje bespomoćnosti, sažaljenje, napetost, zbunjenost i nelagodnost. Drugi faktor zasićen je stavkama kao što su odbojnost, nezainteresovanost i osećanje krivice. Prvi faktor

koji smo nazvali *negativne emocije 1* sadrži emocije, u kojima postoje klice potencijalnih pozitivnih reakcija (npr. sažaljenje, potrešenost), ali i emocije (neprijatnost, nelagodnost) koje mogu da dovedu do inhibisanja prosocijalnih ponašanja odnosno do izbegavanja situacija susreta s ometenom osobom. Drugim faktorom, koga smo nazvali *negativne emocije 2*, su obuhvaćene emocije koje mogu da dovedu do ponašanja izbegavanja pri susretu s ometenom osobom.

Primenom analize glavnih komponenti za subskalu kognicija, dobijena su, kao i za skalu emocija, dva faktora (v.tab.3). Prvi, koji objašnjava 23,264% varijanse, zasićen je stavkama koje upućuju na pozitivne reakcije i koje bi potencijalno mogle voditi prosocijalnim ponašanjima u susretu s ometenima (kao što su: *baš bih voleo bolje da ga/je upoznam; mislim da bismo mogli dobro da se slažemo; mislim da bismo mogli da nađemo zajedničke teme za razgovor; izgleda prijateljski; izgleda kao zanimljiva osoba*). Druga komponenta obuhvata stavke koje bi mogle blokirati prosocijalno ponašanje (kao što su: *pitam se šta se očekuje od mene; biće mi zahvalan ukoliko počnem razgovor; pitam se šta očekuje od mene*). Zajedno ove dve komponente objašnjavaju 35% varijanse.

Tabela 3 - Matrica sklopa skale kognicija

	Faktori	
	Pozitivne kognicije	Zbunjujuće kognicije
baš bih voleo bolje da ga/je upoznam	,729	
možda bismo mogli dobro da se slažemo	,689	
mislim da možemo da nađemo zajedničke teme za razgovor	,674	
možda mogu da učinim da se oseca prijatnije	,648	
izgleda prijateljski	,648	
izgleda kao zanimljiva osoba	,617	
verujem da želi da me upozna	,533	
pitam se šta očekuje od mene		,594
bice mi zahvalan/na ukoliko počnem razgovor		,467
plašim se da ga/je necim ne povredim		,430

Analiza glavnih komponentata uz primenu promax rotacije faktora, za stavke ponašanja, vodi do dvofaktorske solucije. Dve glavne komponente objašnjavaju 40% varijanse, a nazvali smo ih ponašanje približavanja i ponašanje izbegavanja (v.tab.4). Prva glavna komponenta obuhvata stavke kao što su: *ponudiće da se prošetaju sa njim/njom; započeće razgovorm ponudiće nas pićem, žvakom, bombonama*, koje se jasno odnose na *ponašanje približavanja* odnosno uspostavljanja kontakta sa ometenom osobom. Druga glavna komponenta je zasićena stavkama kao što su *odmah će ustati i otići*, koje jasno upućuju na ponašanje izbegavanja kontakta s ometenom osobom.

Tabela 4 - Matrica sklopa skale ponašanja

	Faktori	
	Ponašanje približavanja	Ponašanje izbegavanja
ponudiće da se prošetaju s njim/njom	,725	
započće razgovor	,724	
ponudiće ga/je pićem	,657	
ponudiće ga/je žvakom ili bombonama	,656	
ponudiće mu/joj prevoz do kuće	,648	
započće razgovor	,645	
pronaći će neki izgovor i otići		,771
ustaće i sestri na susednu klupu		,748
odmah će ustati i otići		,734
čitaće novine ili će razgovarati mobilnim telefonom		,646

5.2. Valenca stavova prema ometenima studenata FASPER-a

Rezultati t-testa za ponovljena merenja ukazuju na to da naši ispitanici u proseku imaju niže skorove na negativnim emocijama 1 (AS=21,37) u odnosu na negativne emocije 2 (AS =49,31); $t_{312}= 45.818$; $p<0.01$. Rezultati t-testa za ponovljena merenja ukazuju na to da naši ispitanici u proseku imaju niže skorove na negativnim (AS =16,92) nego na zbunjujućim kognicijama (AS =62,62) ; $t_{310}= 63,548$; $p<0.01$. Rezultati t-testa za ponovljena merenja i na stavkama ponašanja pokazuju da postoje statistički značajne razlike između skorova ispitanika na pozitivnom i negativnom faktoru ponašanja. Ispitanici imaju statistički značajno niže skorove na stavkama koje ukazuju na ponašanje izbegavanja (AS =29.71) nego na stavkama koje ukazuju na ponašanje približavanja (AS =18.87); $t_{312}= 15.53$; $p<0.01$.

5.3. Korelati stavova prema ometenima

5.3.1. Pol i stavovi prema ometenima

Faktor pola se pokazao statistički značajnim na dimenziji negativnih emocija 2. Muškarci imaju viši skor ($M=0.186$) na ovom faktoru od žena ($M=-0.274$), što bi dalje govorilo da su skloniji nezaiterovanosti, odbojnosti i osećanju krivice pri susretu s ometenima ($F(1,275)= 7.402$; $p<0.05$ (v. tab. 8).

Tabela 5 - Efekat pola na stavove prema ometenima.

		F	Sig.
emocije 2	između grupa	7,402	,007
	unutar grupa		
	ukupno		

5.3.2. Ispitivanje uticaja studijske grupe na stavove prema ometenima.

U ispitivanju uticaja studijske grupe na stavove prema ometenima pokazale su se statistički značajne razlike između studenata različitih studijskih grupa na faktoru pozitivnih kognicija i na faktorima emocije 1 i emocije 2 (v. tab.6). Kad je reč o faktoru pozitivnih kognicija, statistički značajno pozitivnije kognicije imaju studenti oligo i logo smera u odnosu na studente prevencije i tiflo smera. Studenti somato i surdo smera se ne razlikuju statistički značajno niti od jedne od ovih grupa. Na faktoru emocije 1 više negativnih emocija pokazuju ispitanici somato smera i prevencije, statistički značajno više u odnosu na studente surdo i oligo smera. Najjače izražene negativne emocije 2 nalazimo kod studenata somato smera, statistički značajno u odnosu na sve smerove, osim prevencije. Takođe, studenti prevencije imaju jače izražene negativne emocije 2 u odnosu na studente tiflo i surdo smera.

Tabela 6 - Efekat smera studija na stavove prema ometenima

FAKTOR	SMER	AS	SD	F	Sig.
kognicija 1	oligo	0.41	1.035	2,773	,018
	logo	0.38	0.901		
	prevencija	0.06	0.827		
	surdo	0.15	0.829		
	tiflo	-0.27	0.963		
	somato	0.19	0.902		
emocije 1	oligo	-0.21	0.752	2,346	,042
	logo	-0.09	0.902		
	prevencija	0.07	0.856		
	surdo	-0.41	0.930		
	tiflo	-0.11	0.890		
	somato	0.37	0.724		
emocije2	oligo	-0.18	0.873	3,421	,005
	logo	-0.40	0.897		
	prevencija	-0.06	0.894		
	surdo	-0.22	0.893		
	tiflo	-0.41	0.847		
	somato	0.41	0.728		

5.3.3. Značaj kontakta sa ometenim osobama na stavove

Faktor prethodnog kontakta s ometenima pokazao se značajnim za stavove prema ometenima, kao i u većini prethodnih studija. Rezultati ove studije pokazali su da će, kao što se i pretpostavljalo, pozitivnije stavove prema osobama s ometenošću imati ispitanici koji su imali u prethodnom iskustvu kontakt s ometenima (v. tab. 7). Kad je reč o dimenzijama stavova na kojima smo našli razlike između ispitanika koji su poznavali ili nisu poznavali ometenu osobu pronašli smo ih na pozitivnim kognicijama i pozitivnom ponašanju. Oni koji su u svom iskustvu imali kontakt sa ometenom osobom ispoljili su izraženija pozitivna razmišljanja i pozitivnije tendencije ponašanja u kontaktu s ometenom osobom.

Tabela 7 - Efekat poznavanja na stavove prema ometenima

		F	Sig.
kognicija 1	između grupa	4,842	,029
	unutar grupa		
	ukupno		
ponasanje 1	između grupa	6,288	,013
	unutar grupa		
	ukupno		

5.2.4. Razlike u stavovima prema polu ometene osobe

Rezultati pokazuju da postoje razlike u stavovima prema ometenoj ženi odnosno prema ometenom muškarcu, na faktoru negativnih kognicija. (v.tab.8). Studenti su pokazali manje negativnih misli o ometenoj ženi nego o ometenom muškarcu.

Tabela 8 - Efekat pola ometene osobe na stavove

		AS	SD	Standardna greska	F	Sig.
kognicija 2	muška forma	0.06	0.910	0.026	10.055	.002
	ženska forma	-0.06	0.922	0.026		

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA SA DISKUSIJOM

Rezultati našeg istraživanja pokazuju faktorsku strukturu koja odstupa od originalne. Na svakoj subskali primenjenog instrumenta su se izdvojile po dve dimenzije, koje smo nazvali „negativne emocije 1 i negativne emocije 2, pozitivne i zbunjujuće kognicije i ponašanje približavanja i izbegavanja“. Interkorelacije izdvojenih faktora ukazuju na neke očekivane nalaze, kao i na one koje zahtevaju tumačenje, pa i izvođenje novih istraživanja (vidi tabelu 9).

Tabela 9. Interkorelacije faktora revidiraneMAS skale.

	Negativne emocije1	Negativne emocije2	Pozitivne kognicije	Zbunjujuće kognicije	Ponasanje približavanja	Ponasanje izbegavanja
Negativne emocije 1	1	,560**	-,053*	,507**	-,044*	,274**
Negativne emocije 2	,560**	1	-,274**	,280**	-,244**	,426**
Pozitivne Kognicije	-,053*	-,274**	1	,253**	,698**	-,279**
Zbunjujuće kognicije	,507**	,280**	,253**	1	,182**	,103**
Ponasanje približavanja	-,044*	-,244**	,698**	,182**	1	-,220**
Ponasanje izbegavanja	,274**	,426**	-,279**	,103**	-,220**	1

Dve zvezdice označavaju statističku značajnost $p < 0.01$, jedna zvezdica označava statističku značajnost na nivou $p < 0.05$, dok izostanak zvezdice ukazuje na to da dobijen koeficijent korelacije nije statistički značajan.

Najveća vrednost korelacije ($r=.699$, $p<0.01$) dobijena je između faktora ponašanja približavanja i faktora pozitivnih kognicija, što bi ukazivalo na to da je način razmišljanja o ometenima značajan činilac oblika ponašanja koji se najčešće pojavljuju prema ometenim osobama. S praktičnog aspekta, to nam nešto govori o činiocima na koje treba delovati prilikom pokušaja uticanja na stavove prema ometenim osobama.

Kod subskale emocija ekstrahovana su dva faktora negativnih emocija: prvi faktor je zasićen stavkama kao što su: potrešenost, osećanje bespomoćnosti, sažaljenje, napetost, zbunjenost i nelagodnost, a drugi stavkama kao što su odbojnost, nezainteresovanost i osećanje krivice. Postoji visoka pozitivna povezanost ($r=.560$, $p<0.01$) dva faktora emocija. Oba su faktora bila zasićena stavkama emocija negativnog smera, pa se moglo očekivati postojanje korelacije. Pokazalo se da faktori negativnih emocija imaju sličnu strukturu korelacija sa faktorima kognicije i ponašanja. Ipak, iako su obe korelacije pozitivne, negativne emocije 2 (kao nedvosmisleno negativne emocije) su jače povezane s ponašanjem izbegavanja u odnosu na negativne emocije 1 (kao uznemiravajuće, stresne emocije). Takođe, negativne emocije 1 su slabije negativno povezane s ponašanjem približavanja u odnosu na negativne emocije 2. Iako nalaz o umerenoj pozitivnoj korelaciji negativnih emocija 1 i ponašanja izbegavanja potvrđuje našu početnu pretpostavku da ove emocije inhibišu prosocijalne oblike ponašanja, potrebna su ipak dalja istraživanja da bi se utvrdio kvalitet emocija koje bi mogle da dovedu do ponašanja približavanja ili izbegavanja. Naročito s obzirom na „face validnost“ faktora ove subskale, odnosno s obzirom da stavke negativnih emocija 1 imaju naizgled „pozitivniji karakter“ od stavki negativnih emocija 2.

Kad je reč o faktoru pozitivnih kognicija on daje strukturu korelacija s ostalim faktorima koja je u skladu s očekivanjima. Pozitivno je povezan s ponašanjem približavanja, a negativno s negativnim emocijama 2 i ponašanjem izbegavanja. Međutim, faktor zbunjujućih kognicija daje neočekivane rezultate. Pozitivno je povezan sa svim faktorima. Na osnovu toga mogli bismo pretpostaviti da je postojao problem oko operacionalizacije ove subskale. Ako smo, međutim, misli koje čine ovaj faktor nazvali zbunjujućim, time možemo donekle da objasnimo nalaz da ovakve misli mogu da dovedu i do ponašanja približavanja, kao i do ponašanja izbegavanja, kao i nalaz da je najveća vrednost koeficijenta korelacije ($r=.507$ $p<0.01$) ovog faktora s faktorom uznemirujućih emocija (negativnih emocija 1). Potrebna su svakako dalja istraživanja da bi se otkrile suštinske kvalitativne razlike ispitanika u kognicijama prema ometenima.

Faktori ponašanja daju očekivanu strukturu korelacija s ostalim faktorima. Faktor ponašanje približavanja pozitivno je povezan s pozitivnim kognicijama, negativno s faktorima emocija, naročito s negativnim emocijama 2. Faktor ponašanje izbegavanja je negativno pozitivno povezan s pozitivnim kognicijama, pozitivno s oba faktora emocija, ali u većoj meri s negativnim emocijama 2. Oba faktora su međusobno negativno povezana, što je očekivani nalaz.

Nalazi istraživanja takođe opravdavaju naše početno očekivanje da će studenti FASPER-a u svojim stavovima ispoljiti više pozitivnih nego zbunjujućih kognicija, više pozitivnih nego negativnih tendencija u ponašanju i manje emocija koje nedvosmisleno vode ponašanjima izbegavanja pri susretu s osobama s ometeno-

šću. Istraživanje izvedeno na opštoj populaciji sa MAS skalom, koje je u pripremi, pokazaće da li se ovakve tendencije pojavljuju i u opštoj populaciji.

Rezultati našeg istraživanja o efektu pola na stavove prema ometenima opovrgavaju hipotezu od koje smo krenuli. Ovo istraživanje govori u prilog nalaza da su stavovi žena prema ometenim osobama pozitivniji nego staviovi muškaraca. Za razliku od originalnog istraživanja, sa primenjenom MAS skalom, u kojem su dobijene razlike između muških i ženskih ispitanika samo u akcionoj komponenti stava (Findler et al., 2007), u nalazima našeg istraživanja razlike su se ispoljile samo u emocionalnoj komponenti stava. Pri kontaktu s ometenima studentkinje ispoljavaju manje negativnih osećanja odbojnosti, nezainteresovanosti i osećanja krivice nego studenti. Ovaj se nalaz može protumačiti prihvatanjem (možda i nesvesnim) socijalno propisane uloge žene kao negovateljice, što je i pretpostavka autora originalne skale (Findler et al., 2007).

Ovim istraživanjem je potvrđeno naše očekivanje o tome da će postojati razlike u stavovima ispitanika u zavisnosti od kontakta sa ometenima. Kao rezultat pokazalo se da oni koji su imali kontakt imaju pozitivnije razmišljanje i postupke prema ometenima, u odnosu na one koji nisu imali kontakt. Ovakav nalaz ukazuje na potrebu inkluzije dece sa posebnim potrebama u sve oblike socijalnog života.

Naši rezultati ukazuju na to da neke razlike, u kognicijama i emocijama, postoje kod studenata različitih studijskih grupa. Nemamo referentni okvir za tumačenje ovakvog nalaza i smatramo da bi ga trebalo proveriti istraživanjima sa studentima starijih godina.

Ovo istraživanje pokušava da utvrdi strukturu stavova prema ometenima studenata budućih pomagačkih profesija, i to onih koji će biti u direktnom kontaktu s ometenim osobama. Značajno je zbog vremena kada se sprovodi, vremena u kome se traži zastupanje osoba s ometenošću, povećanje njihovih prava i inkluzija u društvo. Izučavanje stavova prema osobama s ometenošću može obezbediti njihovim zastupnicima korisne informacije u edukaciji javnosti, kao što može obogatiti živote osoba sa i bez ometenosti.

LITERATURA

1. Antonak R.F., Livneh H. (2000): Measurement of Attitudes towards persons with disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 22, No 5, 211-224.
2. Antonak R.F. (1981): Prediction of Attitudes toward Disabled Persons: a multivariate analyses. *The Journal of General Psychology*, 104, 119-123.
3. Budish K. (2004): Correlates of College Students' Attitudes toward Disabilities. *Journal of Undergraduate Research*, VIII, 1-5.
4. Chen R.K et al. (2002): Attitudes toward people with disabilities in the social context of dating and marriage: a comparison of American, Taiwanese and Singaporean college students. *The Journal of Rehabilitation*. Retrieved 4.7.2009 from <http://goliath.ecnext.com>
5. Choi G., Lam C.S. (2001): Korean students' differential attitudes toward people with disabilities: an acculturation perspective. *International Journal of Rehabilitation Research*, 24 (1), 79-81.
6. Dragojević N. (2007): Vulnerabilnost porodica sa autističnim detetom. *Beogradska defektološka škola*. 2. 161-172

7. Dyson L.L. (2005): Kindergarten children's understanding of and attitudes toward people with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*. Retrieved 4.13.2009 from <http://www.accessmylibrary.com>
8. Dragojević N., Hanak N., Milačić-Vidojević I. (2009): Odluke funkcionisanja porodica sa intelektualno ometenim detetom. *Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, 259-269.
9. Deal M. (2003): Disabled People's Attitudes toward Other Impairment Groups: a hierarchy of impairments. *Disability&Society*, 18, No 7, 897-910.
10. Esses V.M. (1993): Determinants of Attitudes toward People with Disabilities (Meeting of the American Psychological Association, Toronto): Retrieved 4.7.2009 from <http://www.eric.ed.gov>
11. Findler L., Vilchinsky N., Werner S. (2007): The Multidimensional Attitudes Scale Toward Persons With Disabilities (MAS), Construction and Validation. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 51, 166-176, Hammil Institute of Disabilities i Sage Publication.
12. Vilchinsky N., Werner S., Findler L. (2010): Gender and attitudes toward people using wheelchairs: A multidimensional perspective. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, Vol. 53, No. 3, 163-174.
13. Glumbić N., Milačić-Vidojević I., Kaljača S. (2009): Faktorska strukuraskala za procenu stavova prema osobama sa intelektualnom ometenošću. *Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*. 269-285
14. Hampton N.Z., Xiao F. (2007): Attitudes toward people with developmental disabilities in Chinese and American students: the role of cultural values, contact and knowledges. *Journal of rehabilitation*. Retrieved 4.7.2009 from <http://findarticles.com>
15. Hanak N., Dragojević N. (2002): Socijalni stavovi prema osobama ometenim u razvoju, *Istraživanja u defektologiji*. CIDD, Defektološki fakultet, Beograd, str. 9-22, ISSN-1451-3285.
16. Hodkinson A. (2007): Inclusive education and the cultural representation of disability and Disabled people: recipe for disaster or catalyst of shange? *Research in Education*. No 77.56-76
17. Milačić-Vidojević I., Hanak N., Dragojević N. (2009): Odnos osoba sa intelektualnom ometenošću prema identitetu intelektualne ometenosti i moguća uloga stručnjaka u njegovom održanju. *Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*. 129-145
18. Radoman V. (1995): Empirijsko istraživanje stavova prema različitim hendikepima, naročito prema gluvoći i gluvima, *Defektološka teorija i praksa*, br.1, str, 106-113.
19. Rice C.J. (2009): Attitudes of undergraduate students toward people with intellectual disability: consideradtions for future policy makers. *College Student Journal*. Retrieved 4.13.2009 from <http://www.hjghbeam.com>
20. Stanimirović D.(1986): Stavovi ljudi sa vidom prema slepima. *Psihologija*, br.3-4, Beograd.
21. Tur-Kaspa H., Weisel A., Most T. (2000): A multidimensional study of special education students attitudes towards people with disabilities:a focus on deafness, *European Journal of special needs education*, 15, No 1, 13-23, ISSN 0885-6257.
22. Matejić-Đuričić Z., Đuričić M.(2007): Socijalni stavovi studenata prema ometenima. *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, 87-106

GET TO KNOW, JUDGE AFTERWARDS: ATTITUDES AND CORRELATES OF ATTITUDES OF FUTURE SPECIAL EDUCATORS AND REHABILITATORS TOWARD PERSONS WITH DISABILITY

Nada Dragojević, Ivona Milačić-Vidojević, Nataša Hanak, Tatjana Mentus
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

This study is intended to reveal the structure of attitudes toward persons with disabilities and the factors correlating these attitudes. A sample of 313 students attending first semester at the Faculty of Special Education and Rehabilitation (F=283, M=30) completed the half-projective revised Multidimensional Attitude Scale (MAS, Findler, Vilchinsky, Werner, 2007) constructed to explore attitudes toward persons with disabilities. MAS scale consists of three subscales intended to measure emotional, cognitive and behavioural dimensions of the attitude..

Explorative factor analysis with Promax rotation points to complex factorial structure of these subscales. For each subscale two dimensions were extracted. The emotional subscale refers to two components comprising two groups of negative emotions labelled i. Negative emotions 1, (emotions inhibiting approaching behaviours), and ii. Negative emotions 2 (leading to avoidant behaviours). The cognitive subscale yields two components labelled i. Perplexed thoughts (that inhibit approaching behaviours) and ii. Positive thoughts (that lead to approaching behaviours). Behaviour subscale revealed two factors labelled as Approaching behaviours and Avoidant behaviours.

Having contact with disabled person has been identified as the best attitudinal predictor. The differences were found with regard to the gender of the subjects, concerning factors of the emotional subscale, and in regard subjects' attitudes toward disabled persons of different sex.

The results indicate the necessity to promote contact with persons with disabilities at the level of society as a whole. Further investigations searching for potential differences in attitudes of the FASPER first semester students, as compared to the attitudes of postgraduate students, of students of different professional orientation and of the general population, are needed.

Key words: attitudes toward persons with disability, multidimensional perspective, attitude structure